

ZYGMUNT MAŁECKI

Organizacja szkół elementarnych w dobrach staszowskich na początku XIX w.

Wśród źródeł historycznych odnoszących się do szkolnictwa elementarnego w latach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego można spotkać ciekawe inicjatywy organizacyjne osób prywatnych, szczególnie właścicieli dóbr i majątności.

Poniżej zamieszczamy tekst odnoszący się do organizacji szkół w dobrach staszowskich zatwierdzony przez dziedziczkę, księżnę Izabelę Lubomirską.

Źródło: Archiwum Państwowe Radom, Radomska Dyrekcja Szkolna, generalia sygn. 239 vol. I, nlb.

„Urządzenie szkólek wiejskich w Dobrach Klucza Staszowskiego Jaśnie Oświeconej Księżnej Izabeli Lubomirskiej dziedzicznych zaprowadzających się.

Administracja Dóbr Państwa Staszowskiego z gminy Rytwiany, Łubnice, Oględów i Kotuszów składających się, JO Księżnej Izabeli Lubomirskiej dziedzicznych, powodowana będąc szczerą chęcią wspierania troskliwych i zbawiennych Rządu Krajowego zamiarów ku polepszeniu bytu włościan i oświecenia ich dążących – tym tedy celem w myśli ustaw od Prześwietnej Izby Edukacyjnej byłego Księstwa Warszawskiego w dniach 12 stycznia i 8 października 1808 wydanych i ogłoszonych¹ – stanowi następujące Urządzenie na stałą, trwałą i nieodmienną zasadę do zaprowadzenia szkólek wiejskich w całych Dobrach Państwa Staszowa służyć mające.

Art. I. Miejsce dla szkólek wiejskich i liczba tychże. Ażeby stosownie do zamiarów Prześwietnej Izby Edukacyjnej w Urządzeniu z dnia 12 stycznia 1808 roku wydanym, oznajmionym, żadnej wioski ani mieszkańca w Dobrach Państwa Staszowskiego znajdujących się bez sposobności korzystania z zaprowadzenia się mającej wiejskiej edukacji nie zostawić. Dla tego więc przy każdym folwarku a mianowicie we wsi Rytwiany i Szczeka w departamencie radomskim, powiecie staszowskim, tudzież we wsiach Łubnice, Budziska, Sichów, Koniemłoty, Oględów

¹ *Odezwa Izby Edukacyjnej do Obywateli z 12 stycznia 1808 r. i Urządzenie szkół miejskich i wiejskich elementarnych z 12 stycznia 1808 r.* Por. *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Oświecenia. Szkoły elementarne*, t. I, Warszawa 1866, s. 11–27.

i Katuszów, departamencie krakowskim, powiatach stopnickim i szydlowskim położonych (wyjąwszy folwarki Wilkową i Sielec, jako przez bliskość sytuacji swej z innymi połączonymi być mogą) szkoła wiejska zaprowadzona i zawsze utrzymana będzie – do której przyłączone zostaną najbliższej niej położone wioski bez względu na to czy one do tegoż folwarku należą lub nie.

Art. II. Tym sposobem w całych Dobrach Państwa Staszowskiego znajdować się będzie szkółek wiejskich osiem i tyleż nauczycieli. Chybaby później powiększenia lub zmniejszenia ich liczby konieczna potrzeba, zawsze jednak od poniżej ustanowionego dozoru edukacyjnego uznać się mająca okazała się.

Art. III. Lubo więc Urządzenie niniejsze zmierza do obmyślenia funduszu stałego dla wszystkich ośmiu szkółek wiejskich, ile jest folwarków w Dobrach, gdy jednak zamiar takowy tak prędko, to jest zarazem w tym roku osiągniętym być nie może, tedy przynajmniej Dobrami rządzący Administracji będzie jak największą usilnością, ażeby w tym roku jeszcze, a najdalej od dnia pierwszego grudnia (ile, że dzieci w porze zimowej do pomocy w rolnictwie nie tyle są potrzebnymi) w czterech główniejszych miejscach to jest w Rytwianach, Łubnicach, Katuszowie, ile przy kościele parafialnym i Koniemlotach, podobnie przy kościele parafialnym szkółki wiejskie zaprowadzone i nauki dawanie rozpoczęte było, a inne w roku przyszłym od 1 października czyli początku roku szkolnego i następnie w miarę pozwalających okoliczności.

Art. IV. Budynek i rekwizyta szkolne. Każdy budynek czyli dom szkolny, izbę do nauki i pomieszkanie dla nauczyciela obejmujący będzie, ile możności w środku wsi na placu ze strony Dworu najznacniejszym wyznaczonym umyślnie na szkołę wystawiony, podług chęci Dworu i okoliczności pozwalających z kamienia lub drzewa do planu przez Prześwietną Izbę Edukacyjną przepisanego zastosowany do którego:

a) Materiał wszelki drewniany i murowany Dominium na wystawienie szkoły bezpłatnie dostarczy,

b) Gromady wszystkie do jednej szkoły przyłączone czyli Towarzystwo jedno szkolne składające, materiał takowy zwieźć i pomoc przy budowaniu daremnie dodać muszą według rozkładu przez wójta gminy i Reprezentanta Państwa działającego się mającego, zaś

c) Koszta na majstrów jako murarzy, cieśli, szklarzy, kowali, ślusarzy, gromady czyli Towarzystwa dotyczące z kasy gromadzkiej, czyli składki umyślnie rozpisanej w 2/3 części, a w 1/3 dwór zastępować będą,

d) Późniejsza reperacja domów szkolnych z kasy szkolnej z funduszy poniżej wykazanych załatwiona będzie, za oddaniem od Dworu materiału murowanego i drewnianego, a od gromad pomocy. Tymczasem atoli nim do wystawienia nowych i oddzielnych na szkoły budynków przyjąć będzie mogło w miejscach tych, gdzie najprzód szkoły zaprowadzone zostaną, obmyślony i zajęty będzie budynek dworski lub wiejski ku temu zamiarowi dogodny, a nawet gdyby wypadło za umową najęty.

a czynsz najęcia z kasy szkolnej z funduszków poniższych, aż do wystawienia budynku nowego placony. Wyreperowanie zaś początkowe Dwór z gromadą uskuteczniła co do pomocy, ów co do materiałów.

c) Początkowe rekwizyta szkolne: lawki, tablice, stoliki, stolki z kasy szkolnej sprawione będą do czego potrzebnych tarcic Dominium dodać nie odmówi.

Art. V. Pensja i utrzymanie nauczyciela. Nauczyciel każdy mieć będzie następującą pensję, ordynarię i emolumenta² stałe i nieodmienne:

a) Pensji rocznej 200 złp. którą z kasy szkolnej ratami kwartalnymi za kwitami... pobierać będzie.

b) Na książki szkolne, których ilość później przypisana (papier, atrament i ołówki dla dzieci włościańskich) rocznie 24 złp.

c) Ordynaria roczna następująca: pszenicy korzec 1, żyta korcy 5, jęczmienia korcy 4, grochu garncy 16, prosa garncy 16, owsa korcy 3.

d) Drzewa na opał mieszkania i szkoły w zimie co tydzień po dwie fury od 1 listopada do 1 maja, a w lecie po jednej furze co dwa tygodnie.

e) Na koniec. Przy budynku szkolnym jeżeli być może, lub w innym miejscu kawałek gruntu na ogród najmniej 30 zagonów... czyli mórg jeden wynoszący. oddany będzie...

f) Nauczyciel, który przy końcu roku szkolnego lub w czasie popisu z letniego kursu okazał i udowodnił iż więcej nad 60 uczniów przez większą połowę roku miał do uczenia i ci na popisie istotnie (gdy ważne nie zachodzą przyczyny) znajdowali się, będzie miał prawo do renumeracji³ z kasy szkolnej przez Radę Dozoru Szkolnego, w miarę przewyższającej liczby studentów i wystawiających sił funduszu szkolnego ustanowić się mającej, która jednak kwoty złp 60 przenieść nie może

Art. VI. Fundusz szkolny. Ogólny fundusz na utrzymanie szkółek wiejskich ośmiu i tyleż nauczycieli będzie następujący:

1. Fundusz stały

a) złotych polskich 1120 ze składki wszystkich gromad Towarzystwo Szkolne ogólne w Dobrach Staszowskich składających, rachując po groszy 9 rocznie z każdego dnia pieszego pańszczyzny, których to dni pieszych wraz z chałupnikami za jeden dzień uważanemi, w Dobrach całych do 4000 mniej więcej znajdować się może. Składkę takową gromady wszystkie w miarę posiadanych gruntów czyli odrabianych dni pańszczyźnianych, tak jak inny podatek pod gotową egzekucję corocznie na S^{ty} Michał przy poborze podatku dymowego do kasy szkolnej wnosić obowiązane zostają.

b) Brakujące zaś złp 480 – Dominium czyli skarb JO Księżny Dziedziczki w myśl urządzeń Izby Edukacyjnej corocznie zastępować będzie z procentu Dóbr

² Emolumenta (od łac. *emolumentum*) – zysk, pożytek.

³ Renumeracja – dopłata.

Staszowskich w ratach kwartalnych do kasy funduszków szkolnych za kwitem reprezentanta dominikalnego tąż kasę utrzymującego regularnie wypłacana będzie.

Z powyższych tedy dwóch stałych źródeł zbierze się co rok sumę 1600 złp na pensje ośmiu nauczycieli wiejskich.

2. Fundusz niestały jednak pewny jest taki:

a) złp 150 mniej więcej złożą corocznie oficjaliści Dworu we wsiach mieszka-
jący... zapewne chętnie na tak zbawienny Instytut (wyrażą zgodę) przy placeniu
pensji (1/100) na fundusz szkolny potrącona będzie.

Następnie przyjmowani do Dóbr oficjaliści (to „Urządzenie...”) przyjmą za wy-
rażony obowiązek gdyż... przepisy Izby Edukacyjnej każdego z mieszkańców ziemi
polskiej do tej składki obowiązują.

b) złp 100 mniej więcej zapłacą corocznie kontrahenci wszelkich arend, kar-
czem, młynów, przewozów a ci w Dobrach Staszowskich po wsiach znajdujący się,
ponieważ począwszy od 1 lipca 1816 roku z tym tylko wyrażonym warunkiem do
kontraktowania arend przypuszczonym będą, ażeby zaraz przy podpisaniu kontraktu
od ugodzonego z jakiegokolwiek arendy czynszu rocznego po pół od stu na fundusz
szkół wiejskich za kwitem reprezentanta Państwa... opłacili.

c) Wszelkie wpływy ze sztrofów⁴ policyjnych od włościan, arendarzy, oficja-
listów i innych w Dobrach mieszkających osób zasądzone i egzekwowane, niemniej
od chałupników i komorników za utrzymywanie więcej nad przepis bydła i inne
przestępstwa policyjnych lub ekonomicznych ustaw wyznaczone do kasy szkolnej
wnoszone będą.

d) Wezwani będą JW ks. plebani w Dobrach tutejszych beneficja⁵ mający, ażeby
ze swej strony także do pomnożenia funduszu szkolnego z pewnym raz na zawsze
wyznaczeniem, któreby JW ks. biskupowi do zatwierdzenia i zobowiązania następ-
ców przedstawione być mogło przyłożyli się.

Takowy niestały fundusz najprzód na sprawienie książek, papieru i innych
potrzeb szkolnych dla ubogich dzieci włościańskich nie będących w stanie potrzeb
zastąpienia, a po tym na najem lub poprawę budynków szkolnych, sprawienie rekwi-
zytów i zresztą na nagrody dla gorliwych nauczycieli i celujących w naukach
studentów obracane będą...

3. Ordynaria dla każdego nauczyciela powyżej wyznaczona co do żyta i owsa.
będzie im corocznie za asygnatami reprezentanta dominikalnego i kwitami każde-
go... nauczyciela z odwozem ze strony gromad, w której szkoła egzystuje – wyda-
wany z ogólnego spichlerza gromadzkiego, w którym odtąd stale na to z sypek
gromadzkich corocznych wybierany i utrzymywany będzie fundusz. Co do innych
artykułów zboża, jako to pszenicy, jęczmienia, grochu, prosa, te od Dworu z fol-
warków miejscowych za kwitami własnymi odbierać i wydawane mieć będą. Orydy-
nariusz takowy pobierany będzie kwartalnymi ratami.

⁴ Sztof (od niem. *strafen*) – udzielać napomnienia, karcieć.

⁵ Beneficja (od łac. *beneficium*) – dobra ziemskie.

4. Drzewo przeznaczone na opał mieszkania i szkółki każdy nauczyciel z najbliższych dominikalnych lasów za własnymi kwitami wydawane otrzyma, ile że należyć ta jego na etat leśny wciągnięta zostanie – a gromady do jednej szkółki należące bezpłatnie sprowadzać go będą musiały podług rozkładu przez reprezentanta działanego i każdemu z nauczycieli dla upominania się doręczonego. Do zrabania drzewa jeżeliby nie rąbane z lasów wydawane było podobnie gromady za kolejną ludzi dodawać będą.

5. Gruntu kawalek na ogród jarzynowy i utrzymywanie szkółki drzewek owocowych, dla oświecania w tej nauce dzieci będzie miał każdy nauczyciel nadany od Dworu odznaczony i ogrodzony. Uprawa do niego samego należeć ma.

Art. VII. Sposób edukacji wiejskiej.

1. Ponieważ sposób dawania edukacji w szkołach wiejskich, powinność wszystkich bez wyłączenia mieszkańców posyłania swych dzieci obojga płci do szkoły, nie mniej zdadność i obowiązki nauczyciela w Regulaminie Prześwietnej Izby Edukacyjnej pod dniem 16 października 1808 roku⁶ są jasnie opisane. Przeto Regulamin takowy w tej mierze za prawo szkolne uważany, a reprezentant Państwa Staszowa jako pierwszy członek dozoru edukacji wiejskiej, poniżej ustanowionego, nad jego zachowaniem czuwać będzie. W każdym więc zdarzeniu i potrzebie nauczyciele wiejscy do niego udawać się mają i wszelkie raporta swoje podawać, które on zgromadzonej Radzie Dozorowej przedstawiać będzie.

Przy obejmowaniu jednak obowiązku nauczyciela, każdy z nich w osobną instrukcję od dozoru edukacyjnego miejscowego zaopatrzony będzie i do tej stosować się winien.

Art. VIII. Skład rady dozoru miejscowego edukacji.

Dozór miejscowy edukacji wiejskiej, w moc artykułu 7 Urządzenia szkół wiejskich z 12 stycznia 1808 roku, ustanowić się winny, przy każdej szkole składać się będzie z następujących członków:

a) reprezentanta Państwa, jako zastępcy Jasnie Oświeconej Księżnej Jejmości Dziedziczki,

b) plebana, w którego parafii szkoła znajduje się,

c) oficjalisty miejscowego, w którego zarządzaniu ekonomicznym wieś ta, gdzie szkoła znajduje się,

d) sołtysa miejscowego i jednego lub dwóch poważnych gospodarzy, których trzech pierwsi członkowie wybierają. Rada ta opiekuńcza przytomną będzie odbywanym co pół roku popisom szkolnym, na które nauczyciel każdy wcześniej na dni 8 przez pismo zapraszać jest winien, w którym to piśmie pryncypalnie celujących z każdej szkoły trzech studentów donieść ma, dla obmyślenia im nagrody w czasie popisu rozdawać się mający. Prócz tego dozór postanowiony wszelkie trudności.

⁶ Regulament szkół miejskich i wiejskich elementarnych z 16 października 1808 r. Por. Zbiór przepisów..., s. 77–91.

potrzeby i interesa szkoły tyczące się oraz kwalifikacje i przyjmowanie kandydatów na nauczycieli załatwiać i rozwiązywać będzie. Akta wszelkie interesów szkolnych tyczące się w kancelarii dominikalnej składane i zachowane będą.

Art. IX. Kasa funduszu szkolnego.

Kasa funduszu szkolnego znajdować się będzie w ręku i zarządzaniu pierwszego członka dozoru to jest reprezentanta Państwa, za której całość Dominium jest odpowiedzialnym. Za czym nie tylko z wpływów i wydatków corocznych radzie dozorowej i rządowi dotyczącemu, gdy nakazano będzie rachować się będzie winien. Nadto i przed rachmistrzem dominikalnym corocznie z niej zdawać kalkulację obowiązany zostaje.

Art. X. Niniejsza ustawa urządzająca szkoły wiejskie po przyjęciu tejże i zatwierdzeniu przez JO Księżną Jegomości Dziedziczkę Dóbr Staszowskich lub Jej pełnomocnika będzie dotyczącemu Rządowi Krajowemu w celu uważnienia i uwiecznienia jej przelozona.

Dan w Staszowie dnia 1 października 1815 roku.
Projektujący Wincenty Tarlowski – reprezentant”.